

Тернопільський національний економічний університет

Кафедра економічної теорії

Міждисциплінарна курсова робота

3

«Економічної теорії»

на тему:

«Макроекономічний аналіз функціонування тіньового сектору економіки (на прикладі України)»

Студентки 2 курсу групи ФМО-21
напрямку підготовки «Фінанси і кредит»

Демчук О. А.

Керівник:
Професор, д. е. н. Длугопольський О. В.

Національна шкала _____

Кількість балів _____

Оцінка ECTS _____

Члени комісії _____

(підпис) (прізвище та ініціали)

(підпис) (прізвище та ініціали)

(підпис) (прізвище та ініціали)

Тернопіль - 2016

КУРСОВА РОБОТА

з дисципліни

«Макроекономіка»

на тему:

«Макроекономічний аналіз функціонування тіньового сектору економіки (на прикладі України)»

Студентки групи ФМО-21

Демчук Олесі

Перевірив:

професор, д.е.н.,

Длугопольський О. В.

План

ВСТУП

1. Поняття «тіньової економіки», структура та причини її виникнення.
2. *Формування тіньового сектору економіки на прикладі країни ЕС та України*
Формування тіньового сектору макроекономічними суб'єктами.
3. *Закономірності функціонування тіньового сектору економіки та методи його регулювання*
Закономірності функціонування тіньового сектору економіки.
4. Соціально-економічні наслідки тінізації економіки та шляхи її подолання в Україні *та використання державкою зовнішньої*

ВИСНОВОК

ДОДАТКИ

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

 25.12.15

План

ВСТУП

1. Поняття «тіньової економіки», структура та причини її виникнення.
2. Закономірності функціонування тіньового сектора економіки та методи його оцінки.
3. Аналіз тіньової економіки на прикладі країн ЄС та України.
4. Соціально-економічні наслідки тінізації економіки та шляхи її подолання в Україні з використанням зарубіжного досвіду.

ВИСНОВОК

ДОДАТКИ

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Зміст

Вступ.....	5
1. Поняття «тіньової економіки», структура та причини її виникнення	7
2. Закономірності функціонування тіньового сектора економіки та методи його оцінки	14
3. Аналіз тіньової економіки на прикладі країн ЄС та України	22
4. Соціально-економічні наслідки тінізації економіки та шляхи її подолання в Україні з використанням зарубіжного досвіду	34
Висновок.....	39
Додатки	41
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	43

Вступ

У сучасних умовах глобальної фінансово-економічної кризи проблеми тіньової економіки стали одними з найбільш важливих як для України, так і для більшості країн світу. Тіньова економіка існує у всіх країнах світу, незалежно від рівня їх розвитку, проте основними відмінностями в тій чи іншій країні є її структура, причини виникнення, методи оцінки, регуляторна політика держави, реалізація державних стратегій та програм по боротьбі з тіньовою діяльністю. За різними оцінками її рівень становить у високорозвинених країнах від 8% ВВП, у країнах з перехідною економікою – понад 20% ВВП і у країнах, що розвиваються – 40% ВВП.

Прийнято вважати, що рівень тіньової економіки в розмірах 5-10 % не має істотного впливу на соціально-економічні процеси в суспільстві, не викликає суттєвих порушень в економіці і вважається припустимим. Тіньовий сектор, рівень якого становить понад 30% ВВП свідчить про функціонування в країні відтворювальної системи тіньових економічних відносин. Розширення тіньового сектора до вказаних розмірів також призводить до розбалансованості окремих сфер економіки, некерованості та криміналізації суспільства. Неадекватне реагування держави на існування цього сектора економіки і зволікання з відповідними заходами призводить до значних економічних втрат. Тому держава повинна своєчасно оцінити справжній рівень тінізації економіки та застосувати відповідну політику детінізації [13, с. 9].

Будучи органічним елементом будь-якої соціально-економічної системи, тіньова економіка здійснює суттєвий вплив на її функціонування. Тіньова діяльність економічних суб'єктів впливає на макроекономічні показники, на фінансову та економічну динаміку та перспективи розвитку економічних об'єктів. Без урахування тіньових операцій неможливо скласти об'єктивне уявлення про реальні масштаби національної економіки та її галузей, виконати системний аналіз національних та міжнародних економічних процесів.

Тому, *мета даної роботи* – аналіз сучасного трактування сутності та визначення тенденцій розвитку процесів тінізації економіки, виявлення

особливостей виникнення, закономірностей функціонування тіньової економіки на прикладі України.

Для досягнення мети було поставлено такі *завдання*:

- дати визначення поняття «тіньової економіки», визначити структуру та причини її виникнення;
- дослідити закономірності функціонування тіньового сектора економіки та методи його оцінки;
- зробити системний аналіз тіньової економіки на прикладі країн ЄС та України;
- дослідити наслідки тінізації економіки та визначити шляхи її подолання в Україні.

Теоретичною та методологічною базою дослідження стали загальнонаукові методи синтезу, аналізу і порівняння.

1. Поняття «тіньової економіки», структура та причини її виникнення

Існує багато визначень поняття «тіньової економіки». Та незважаючи на певні розбіжності, всі фахівці стверджують, що до неї слід віднести ті види діяльності, які не піддаються контролю та спостереженню.

У зарубіжній та вітчизняній літературі відсутнє чітке та загальноприйняте визначення тіньової економіки. Для його визначення використовують досить широкий спектр характеристик («неформальна», «нелегальна», «неофіційна», «незадекларована», «чорна», «прихована» тощо) [39, с. 27; 40, с. 177].

Деякі науковці сюди відносять також «фіктивну економіку» - хабарництво, шахрайство, спекулятивні угоди, а також діяльність, спрямовану на отримання суб'єктами господарювання вигод і пільг, які вони отримують шляхом підкупу посадових осіб [3, с. 6].

Узагальнення ряду наукових публікацій дало можливість виокремити найбільш поширене визначення дефініції «тіньова економіка»: «... економічна діяльність суб'єктів господарювання, яка не враховується, не контролюється і не оподатковується офіційними державними органами і спрямована на отримання доходу шляхом порушення чинного законодавства»¹.

Важливе значення для розуміння сутності такого складного явища, як «тіньова економіка» є дослідження її структури.

Головною метою тіньової економічної діяльності є отримання прибутків, які неможливо отримати в суворій відповідності з чинним законодавством країни. Їх отримання є формою протиріч між інтересами держави та окремих ринкових суб'єктів, які не мають можливості легальної економічної діяльності [13, с. 4].

У методологічному відношенні до дослідження тіньової економіки виокремлюють економічний, соціологічний, кібернетичний і правовий підходи. Особливістю економічного підходу є вивчення її впливу на ефективність

¹ Шматковська Т. О. Тіньова економіка: дефініція, структура, причини виникнення та шляхи мінімізації / Т. О. Шматковська, І. В. Тверда // Вісник Запорізького національного університету: збірник наукових праць. Економічні науки. – Запоріжжя: Запорізький національний університет, 2014. – С. 177 – 178.

економічної політики, розподілу і використання економічних ресурсів, розробка надійних методів її оцінки та вимірювання. Економічні концепції досліджують тіньову економіку на глобальному, макро- і мікрорівнях, а також в інституційному аспекті. Соціологічні концепції тіньової економіки розглядають цю сферу з точки зору взаємодії соціальних груп, що розрізняються становищем в системі тіньових інститутів, мотивами економічної поведінки суб'єктів у значущих ситуаціях. У рамках кібернетичної концепції тіньова економіка розглядається як саморегульована і керована система, розробляються економіко-математичні моделі прогнозування та управління тіньовою економікою, закономірностей її розвитку та взаємодії з офіційним сектором. У рамках правових концепцій явища тіньової економіки розглядаються як особлива сфера відхилення (в тому числі злочинного) поведінки. Основна увага звернена на дослідження суспільно небезпечних форм економічної діяльності, попередження правопорушень та боротьби з ними правовими засобами (кримінологічний і кримінально-правовий контроль) [13, с. 3].

Відповідно до документів ООН, тіньова економіка складається з прихованого та офіційно незареєстрованого виробництва. Її можна поділити на три великі блоки:

- неофіційна економіка – легально дозволені види економічної діяльності, в рамках яких здійснюється не враховане офіційною статистикою виробництво послуг, товарів, що приховується від оподаткування;
- фіктивна економіка – приписки, розкрадання, спекулятивні угоди, хабарництво і всілякі шахрайства, пов'язані з незаконним одержанням і подальшим рухом грошей.
- підпільна економіка – заборонені законом види економічної діяльності (наркобізнес, проституція, контрабанда, торгівля людьми та зброєю та ін.) [13, с. 3].

Враховуючи багатоаспектність функціонування тіньової економіки обґрунтованим є наступне її структурування: неформальна економіка, прихована економіка і підпільна (кримінальна) економіка.

До *неформальної економіки* відноситься діяльність домашніх господарств, яка спрямована на задоволення власних потреб. Характерною ознакою цієї економіки є те, що в її межах відбувається приватне споживання і приватне заощадження. Така діяльність не є економічно небезпечною для країни, вона не може створити економічної загрози, навіть навпаки, в трансформаційних умовах приносить чималу користь суспільству. Ця частина тіньової економіки в Україні відіграє роль амортизатора, оскільки створює робочі місця та виробляє товари, які доступні для споживання найбільш вразливим верствам населення. Це той позитив, який у нестабільних політичних, економічних і соціальних умовах відкриває можливість для виживання найбільш вразливим верствам населення.

Прихована економіка – це легальна, але офіційно не показана, яка сприяє можливості прискореного нагромадження капіталу. Прихована частина тіньової економіки може створити економічну загрозу, а не економічну небезпеку для суспільства. Ця частина тіньової економіки хоча й має аморальний характер, але не криє загрози для суспільства. Вона є вимушеною, пов'язана з необхідністю виживання і розвитком власного бізнесу.

Найнебезпечнішою для легальної економіки є *підпільна* або *кримінальна економіка*, яка має антисоціальний, злочинний та виключно деструктивний характер [13, с. 3-6].

Вітчизняні дослідники виділяють такі форми тінзації економіки за сферою економічної діяльності:

- сфера виробництва – перехід в офшорні зони, фальсифікація виробництва, використання праці нелегальних нелегальних мігрантів, затримка заробітної плати, підкуп чиновництва для отримання держзамовлень, штучне банкрутство;
- сфера торгівлі – продаж фальсифікованих продуктів, змова з митними службами, контрабанда, човникова торгівля;

- фінансово-кредитна сфера – відмивання «брудних» грошей, фінансові піраміди, фінансові операції під егідою різних некомерційних фондів;
- сфера послуг – фірми-одноденки, так звані консалтингові послуги;
- сфера охорони здоров'я – нелегальні платні послуги, негласний альянс між фармацевтичними фірмами та медичними установами [13, с. 7].

За своєю суттю тіньова економіка – це неконтрольований державою рух товарно-матеріальних цінностей і послуг, тобто приховувані від органів державного управління соціально-економічні відносини між окремими громадянами, соціальними групами, що включає в себе невраховані, нерегламентовані види економічної діяльності. Вона існує в командній і в ринковій економічних системах, хоча її масштаби та сфери можуть істотно різнитися в окремих країнах. Основним фактором, що впливає на утворення тіньової економіки, виступає незбалансованість попиту і пропозиції, що викликає величезний дефіцит товарів і послуг.

Причин існування тіньової економіки є багато. Проте, їх можна виокремити в чотири основних групи: економічні, соціальні, правові та державні [30, с. 89; 40, с. 180-181].

Кожна група характеризується певними ознаками:

Табл. 1

<i>Причини формування мінізації економіки²</i>	
<i>Економічні</i>	<ul style="list-style-type: none"> • кризи фінансової системи; • високі ставки, велика кількість та складний механізм

² Шматковська Т. О. Тіньова економіка: дефініція, структура, причини виникнення та шляхи мінімізації/Т. О. Шматковська, І. В. Тверда//Вісник Запорізького національного університету: збірник наукових праць. Економічні науки. – Запоріжжя: Запорізький національний університет, 2014. – С. 182.

	<p>розрахунку податків;</p> <ul style="list-style-type: none"> • встановлення пільгових умов функціонування окремим суб'єктам господарювання; • прагнення підприємцями отримати надприбутки; • занадто високий рівень податків; • взаємозв'язок бізнесу з кримінальними структурами
<i>Соціальні</i>	<ul style="list-style-type: none"> • низький рівень життя населення; • високий рівень безробіття та орієнтація частини населення на те, щоб отримати дохід будь-яким способом; • нерівномірний розподіл ВВП.
<i>Правові</i>	<ul style="list-style-type: none"> • слабе забезпечення правоохоронних структур необхідними матеріально-технічними ресурсами; • низький рівень правового знання та правової культури населення; • слабка підготовка робітників правоохоронних закладів до діяльності в нових економічних умовах; • необмежене нормативно-правове поле у державному законодавстві та значна кількість механізмів здійснення тіньових операцій; • відсутність чіткої межі між офіційною та тіньовою діяльністю.
<i>Державні</i>	<ul style="list-style-type: none"> • корумпованість державних служб різноманітних владних структур, контрольних служб: податкової, санепідемконтролю, пожежної безпеки тощо; • умови, що дають змогу використовувати державне майно та майно організаційних структур заради одержання неофіційного приватного доходу

	<p>державними чиновниками та управлінцями;</p> <ul style="list-style-type: none"> • можливість лобіювання власних інтересів суб'єктами господарювання у державних інстанціях.
--	--

Аналіз ролі державних інституцій у формуванні тіньової економіки свідчить:

- тіньова економіка зароджується у надрах нормативно-правового поля, коли встановлені державою регулюючі засоби не відповідають дії об'єктивних економічних законів або не мають надійних механізмів контролю за здійсненням чинного законодавства;
- в умовах, коли держава через свої представницькі структури має найвищі повноваження в законотворчій, правоохоронній та виконавчій діяльності, саме зародження й поширення тіньової економіки вказує на терпимість держави до цього явища, що виникає внаслідок неузгодженості намірів і дій різних гілок влади, прорахунків або викривлень державної політики щодо розвитку окремих сфер, персональної заінтересованості в певних діях;
- тіньова економіка виникає тоді, коли дії владних і регулюючих структур держави, окремих людей або їх груп вступають у суперечність з об'єктивними економічними законами;
- її істотністю треба вважати перш за все приховання від держави результатів економічної діяльності однієї людини, або групи людей, що дає змогу їм не сплачувати податків та інших нарахувань на собівартість і прибуток, чим завдається значної шкоди державі у формуванні бюджету;
- тіньова економіка слугує збагаченню певного кола людей за рахунок обкрадання всього суспільства і насамперед за рахунок джерел, які забезпечують фінансове наповнення державного бюджету [13, с. 6].

Таким чином, на основі проведеного аналізу можна стверджувати, що процес формування тіньової економіки є досить складним та неоднозначним економічним явищем. Її формування обумовлено недосконалістю державного

регулювання економічних процесів, коли регулюючі засоби не відповідають дії об'єктивних економічних законів або не мають надійних механізмів контролю за здійсненням чинного законодавства.

2. Закономірності функціонування тіньового сектора економіки та методи його оцінки

Тіньова економіка за своєю природою явище багатогранне, що має об'єктивний характер і впливає на всі аспекти економічної діяльності.

З позицій класичної економічної науки в основі функціонування тіньової економіки лежить суперечність особистих інтересів економічних агентів з інтересами суспільства, коли спонукальна сила егоїстичних мотивів переважає існуючі обмежувачі людської діяльності. Економічні фактори, що породжують тіньову економіку, базуються на тому, що за своєю природою ринкове господарство носить стихійний характер. Тіньова складова виникає тоді, коли держава не може регулювати економічні процеси і створювати сприятливі умови для функціонування легального підприємництва. У періоди криз, коли порушується рівновага ринку, тіньова економіка отримує додатковий поштовх для свого розвитку [13, с. 5].

Діяльність тіньової економіки створює невидимі бар'єри для підвищення ефективності офіційно працюючих виробничих підприємств. Оскільки економічна ефективність виробництва значною мірою залежить від продуктивності праці, то для її підвищення необхідно встановлювати нові верстати та обладнання, впроваджувати передові технології, про учать і перенавчати робітників [13, с. 7].

Тіньова економіка породжує низку наслідків, що негативно позначаються на економічній безпеці держави в цілому. Небезпека розвитку тіньової економіки полягає у:

- звуженні офіційного сектору економіки, змушеному банкрутстві значної частини підприємств;
- перерозподілі національного доходу на користь паразитичного споживання;
- неконтрольованому поширенні позаправових відносин, корумпованості, захопленні політичної влади кримінальними елементами; формуванні фінансової олігархії на тлі загального

зубожіння населення, що супроводжується зростанням соціально-політичного напруження в суспільстві;

- розпаді бюджетної системи, зростанні державного боргу як вимушених заходів з вирішення фінансових проблем;
- неконтрольованому відпливі капіталів за кордон [13, с. 6; 4, с. 50-51].

Проте не можна ігнорувати й позитивні моменти функціонування тіньової економіки (це не стосується кримінальної економіки). Швейцарський економіст Д. Кассел виділяє три позитивні функції тіньової економіки в ринковому господарстві:

- “економічне мастило” – згладжування перепадів в економічній кон'юнктурі за допомогою перерозподілу ресурсів між легальною і тіньовою економікою (коли легальна економіка переживає кризу, виробничі ресурси не пропадають, а переливаються в “тінь”, повертаючись в легальну після завершення кризи);
- “соціальний амортизатор” – пом'якшення небажаних соціальних протиріч (зокрема, неформальна зайнятість полегшує матеріальне становище малозабезпечених);
- “вбудований стабілізатор” – тіньова економіка підживлює своїми ресурсами легальну (неофіційні доходи використовуються для закупівлі товарів і послуг в легальному секторі, “відмиті” злочинні капітали оподатковуються і т. д.) [6, с. 178; 13, с. 7-8;].

Як зазначає Павук О., "динаміка оціночних показників показує ріст тіньової економіки в усіх країнах. А негативні ефекти помітно превалюють над позитивними результатами"³.

Досить складно оцінити рівень тінізації економіки за сучасних умов. В науковій літературі немає єдиного методу, який би давав об'єктивну оцінку масштабів тіньової економіки в різних країнах.

³ Павук О. Теневая экономика в мире и в Балтии / Ольга Павук [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.baltic-course.com/rus/ekonomiceskaja_istorija/?doc=83562.

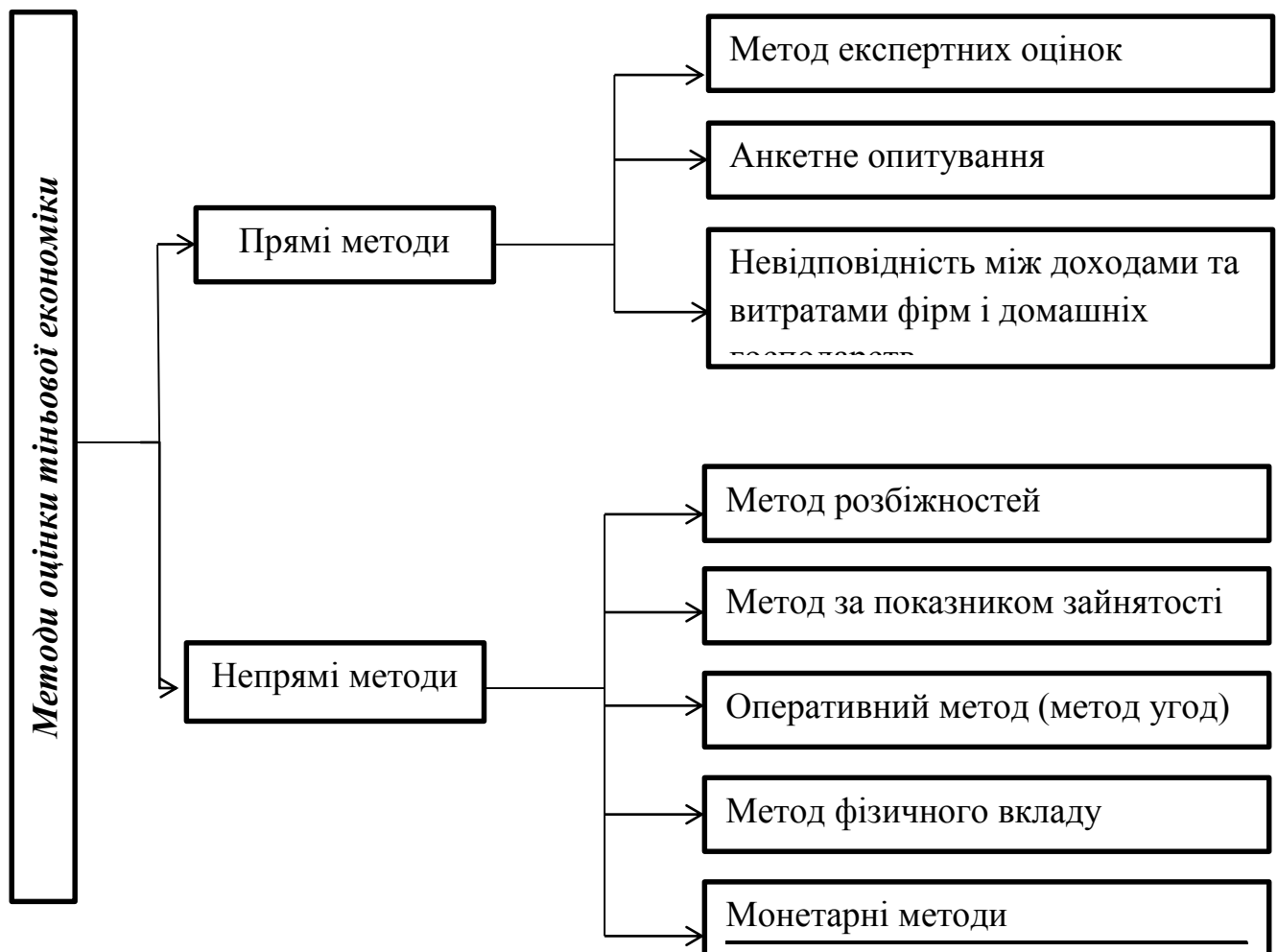
Значна кількість методів вимірювання тіньової економіки є наслідком значної складності цього предмета дослідження. Дотепер не вдається розробити єдиний універсальний метод розрахунків її розмірів.

Основні методи оцінювання тіньової економіки поділяються на дві групи: прямі (мікрометоди) і непрямі (макрометоди) методи [17, с. 58;24, с. 244].

Оскільки універсального методу визначення розмірів тіньової економіки дотепер не створено, то розглянемо найпоширеніші методи оцінювання її розмірів, їхні переваги і обмеження. При цьому варто зазначити, що жоден із них не дозволяє отримати абсолютно точну оцінку її розмірів.

Найпоширеніші методи оцінки тінізації економіки варто згрупувати [24, с. 245].

Рис. 1 Методи оцінки тіньової економіки ⁴

⁴ Подмазко О. М. Тіньова економіка: аналіз основних теоретико-методичних підходів до її вимірювання / О. М. Подмазко. – К.: Вісник Університету банківської справи національного банку України, №1 (16), 2013. – С. 244

Згідно схеми, першою групою методів є прямі методи оцінювання рівня тіньової економіки. Прямі методи засновані на інформації про не задекларований дохід. Виділяють три основні види прямих методів:

1. Метод анкетного опитування. Використовуються спеціально розроблені типові анкети для добровільної відповіді респондентів на поставлені питання. Переваги методу:

- одержання детальної інформації про структуру тіньової економіки;
- можна зафіксувати мінімальний рівень тіньової економіки (характерний лише для домогосподарств).

Недоліки методу:

- отримана інформація дуже залежить від способу формулювання питань в анкеті;
- заниження обсягів тіньової економіки [24, с. 244].

2. Метод, що базується на невідповідності між величиною доходів, наданих фірмами і домогосподарствами в податкові органи, і вибірковыми перевітками отриманих доходів податковими органами. За розбіжності отриманих даних між фактичними і задекларованими доходами судять про частку прихованих доходів у загальному обсязі доходів і, таким чином, про конкретні масштаби тіньової економіки.

До недоліків цього методу слід віднести те, що:

- застосування цього методу сильно різниться між країнами;
- не враховує суб'єктів господарювання, що не реєструють свою діяльність;
- охоплює тільки частину тіньової економіки [24, с. 244-245].

3. Метод експертних оцінок. Він базується на залученні до оцінки розмірів тіньової економіки експертів-практиків, які оцінюють її рівень на підставі особистого досвіду, який вони отримують, займаючись господарською діяльністю. Має надзвичайно широкий діапазон застосування. Є одним із найпоширеніших методів оцінювання рівня тіньової економіки.

Переваги методу: теоретичні і практичні знання експерта значно підвищують якість кінцевого результату в порівнянні зі строгими алгоритмами розрахунків, характерними для більшості непрямих методів.

Недоліки методу:

- експерт із високою точністю може визначити рівень тіньової економіки тільки в галузі, де він безпосередньо працює, оцінка в інших галузях і в економіці в цілому не буде відповідати дійсності;
- схильний суб'єктивній думці експерта.

Використовуючи тільки прямі методи вимірювання тіньової економіки, неможливо точно оцінити її масштаби. Виникає об'єктивна необхідність у використанні непрямих методів [24, с. 245].

Другою групою методів є непрямі методи оцінювання тіньової економіки. Непрямі методи пробують визначити розмір тіньової економіки, вимірюючи «сліди», які вона залишає в офіційній статистиці. Тобто такі методи є макроекономічними й використовують різні економічні показники, що відбиваються в офіційній статистиці. Виділяють п'ять основних непрямих методів оцінювання тіньової економіки:

1. Метод розбіжностей (невідповідність між оцінками ВВП методами потоку доходів і потоку видатків). Порівнюється ВВП (валовий внутрішній продукт), розрахований як сума всіх доходів, із ВВП, розрахованим як сума всіх видатків. ВВП, розраховані цими методами, за певний період часу повинні бути рівні.

Перевагою цього методу є використання макроекономічного показника ВВП із СНР, який використовується в більшості країн світу, що дозволяє провадити порівняльну оцінку рівня тіньової економіки в різних країнах.

Недоліками методу є:

- ураховуються тільки приховувані від оподаткування доходи, які потім проявляються у видатках, але не всі доходи, отримані в тіньовій економіці, автоматично стають видатками в легальній економіці;
- не може застосовуватись, якщо доходи перевищують видатки.

2. Метод щодо показника зайнятості (невідповідність між офіційною величиною зайнятості і фактичною зайнятістю). Він ґрунтується на розбіжності між фактичним і офіційно зареєстрованим рівнями зайнятості.

В основі методу лежить вибіркоче обстеження домогосподарств, за якого наголос робиться не на доходах, а на кількості годин, відпрацьованих у тій або іншій галузі економіки.

Переваги методу: можливість виявлення обсягів прихованого від державних органів виробництва продукції; визначає прихований реальний сектор тіньової економіки.

Недоліками методу є:

- зниження рівня зайнятості може мати також й інші фактори, окрім тіньової економіки;
- не враховується таке явище, як фіктивна зайнятість;
- працівники можуть одночасно працювати як у тіньовій економіці, так і в легальній економіці;

3. Метод угод (трансакцій), або операційний метод. Він був розвинений Е. Фейгом . Тут приймається припущення, що присутнє постійне співвідношення між обсягом операційного і офіційного ВВП. Про ріст масштабів тіньової економіки свідчить збільшення цього співвідношення.

Е. Фейг спробував оцінити повний обсяг ВВП (що включає й тіньову економіку) на основі оцінки рівня трансакцій (повних угод), отриманих із цього рівняння. Щоб розрахувати рівень ВВП, створеного в тіньовій економіці, він віднімає офіційний ВВП (який не включає тіньову економіку) з отриманого повного номінального ВВП. При цьому він робить припущення:

- про швидкість обороту готівки (він припускає, що вона в тіньовому секторі економіці на 10% вища, ніж у легальному секторі економіки);
- про відносини між повною вартістю угод ($P \times Q$) і повного номінального ВВП;
- ухвалюється базисний рік, у якому не існує тіньової економіки.

Таким чином, обсяг ВВП, створюваний у тіньовій економіці, розраховується за формулою ⁵:

$$\text{ВВП}_{SH} = P * Q (\text{ВВП}_{BASE} / P * Q_{BASE}) - \text{ВВП},$$

ВВП_{SH} – ВВП, створюваний у тіньовому секторі економіки;

ВВП – ВВП, офіційно розрахований в розглянутому періоді;

BASE – базисний період.

Недоліками цього методу є:

- у цьому підході зроблено припущення, що всі зміни у відношенні між повним номінальним ВВП і офіційним ВВП відбуваються через тіньову економіку;
- не враховуються такі платіжні інструменти, як кредитні картки;
- дуже високий рівень оцінки тіньової економіки в порівнянні з іншими.

4. Монетарні методи. Основу методів, які входять у цей підхід, становить припущення про те, що при здійсненні угод у тіньовій економіці віддають перевагу готівці, щоб уникнути уваги з боку податкових органів, що в підсумку призводить до збільшення потреби в готівці в порівнянні з тою сумою, яка потрібна виходячи з економічного росту легальної економіки. Тобто головним фактором при оцінюванні рівня тіньової економіки буде не пояснений економічним ростом попит на готівку.

5. Метод фізичного внеску (споживання електроенергії). Методи засновані на тому, що електроенергією не можна застатися про запас, тому значне перевищення темпів спаду реального ВВП над темпами спаду споживання електрики свідчить про тіньове споживання електроенергії. До того ж показник споживання електроенергії є одним з надійно вимірюваних показників [24, с. 245-249].

Таким чином, на основі проведеного дослідження можна стверджувати, що процес функціонування тіньової економіки є досить складним. Функціонування

⁵ Подмазко О. М. Тіньова економіка: аналіз основних теоретико-методичних підходів до її вимірювання / О. М. Подмазко. – К.: Вісник Університету банківської справи національного банку України, №1 (16), 2013. – С. 246

тіньового сектора економіки створює низку негативних наслідків, які негативно впливають на економіку та економічну безпеку країни в цілому.

Чітко визначити рівень та масштаби тінізації економічної системи наразі неможливо, оскільки відсутніми є загальновизнані методи оцінки тіньової економіки. Однак, наявні методи та методики свідчать, що в цілому у світі зберігається тенденція до зростання загального рівня тіньової економіки та відповідно втрат офіційних доходів країн. Проведений аналіз основних методів вимірювання масштабів тіньової економіки дозволяє нам говорити про те, що вище проаналізовані методи дають можливість кількісної оцінки рівня тіньової економіки. Однак, як ми з'ясували, кожний із розглянутих методів має як свої переваги, так і недоліки, тобто жоден із них не є універсальним. Тільки застосування сукупності методів, що доповнюють один одного, дозволить одержати достовірну оцінку рівня тіньової економіки. Це, у свою чергу, дозволить сформулювати дійові заходи щодо її зменшення.

3. Аналіз тіньової економіки на прикладі країн ЄС та України

Тіньова економіка як явище загальнопланетарного масштабу займає одне з центральних місць у функціонуванні усіх без винятку економічних систем світу.

За даними різних організацій рівень тіньової економіки в сучасному світі становить від 18 до 35 % загальносвітового ВВП. За підрахунками Світового банку ВВП у світі 2012 року становив 71,66 трлн дол. США, тобто найбільш песимістичний розрахунок свідчить, що в тіньовому секторі нині виробляється приблизно 26 трлн дол. США.

Для Європи у складі країн ЄС та Туреччини, Норвегії, Швейцарії у 2013 році загальний рівень тіньового сектору становив 18,5% ВВП та відповідно дорівнював 2,15 трлн євро [4, с. 132].

Цікава структура тіньової економіки в цілому по ЄС. Згідно з дослідженнями французького журналу «Le Monde», 66,5% тіньової економіки ЄС становить нелегальна праця людей, які найчастіше працюють у будівництві, сільському господарстві та працюють вдома. Інші 33,5% утворюють доходи, які приховувані від податкових органів, найчастіше у сфері роздрібної торгівлі, прибутки барів, оплата за послуги таксі тощо.

Найбільші розміри тіньової економіки у будівництві – 35%, оптовій і роздрібній торгівлі – 25%. Що цікаво, на відміну від України у країнах ЄС в таких секторах, як видобуток корисних копалин, електроенергетика та фінанси, тіньова економіка майже повністю відсутня.

У країнах ЄС розвиток тіньової економіки обумовлюється:

- недостатнім рівнем розвитку товарно-грошових відносин, соціально-економічної інфраструктури та інститутів;
- надлишковою пропозицією праці;
- низьким економічним зростанням;
- нерівністю доходів;
- корупцією та неефективністю державного регулювання та ін. [22, с. 73].

Професор Шнайдер виділив такі фактори, які сприяють зростанню тіньової економіки у розвинених країнах, зокрема у країнах ЄС [22, с. 72]:

Табл. 2. Причини зростання тіньової економіки в розвинених країнах⁶

Фактори, що сприяють зростанню тіньової економіки	Ступінь впливу	
	А)	В)
Зростання податкового тягаря і розміру внеску на соціальне забезпечення	35-38%	45-52%
Якість державних інститутів	10-12%	12-17%
Трансферти	5-7%	7-9%
Регулювання ринку праці	7-9%	7-9%
Державні послуги	5-7%	7-9%
Мораль платника податків	22-25%	-
Вплив усіх факторів	84-98%	78-96%
*А) середні величини отримані в 12 дослідженнях		
*В) середні величини отримані в 22 дослідженнях		

Тіньова економіка в Європі охоплює більшість легальних видів комерційної діяльності.

На наведеній діаграмі ми можемо побачити, який відсоток тіньової економіки становить у кожному із секторів [17, с. 59].

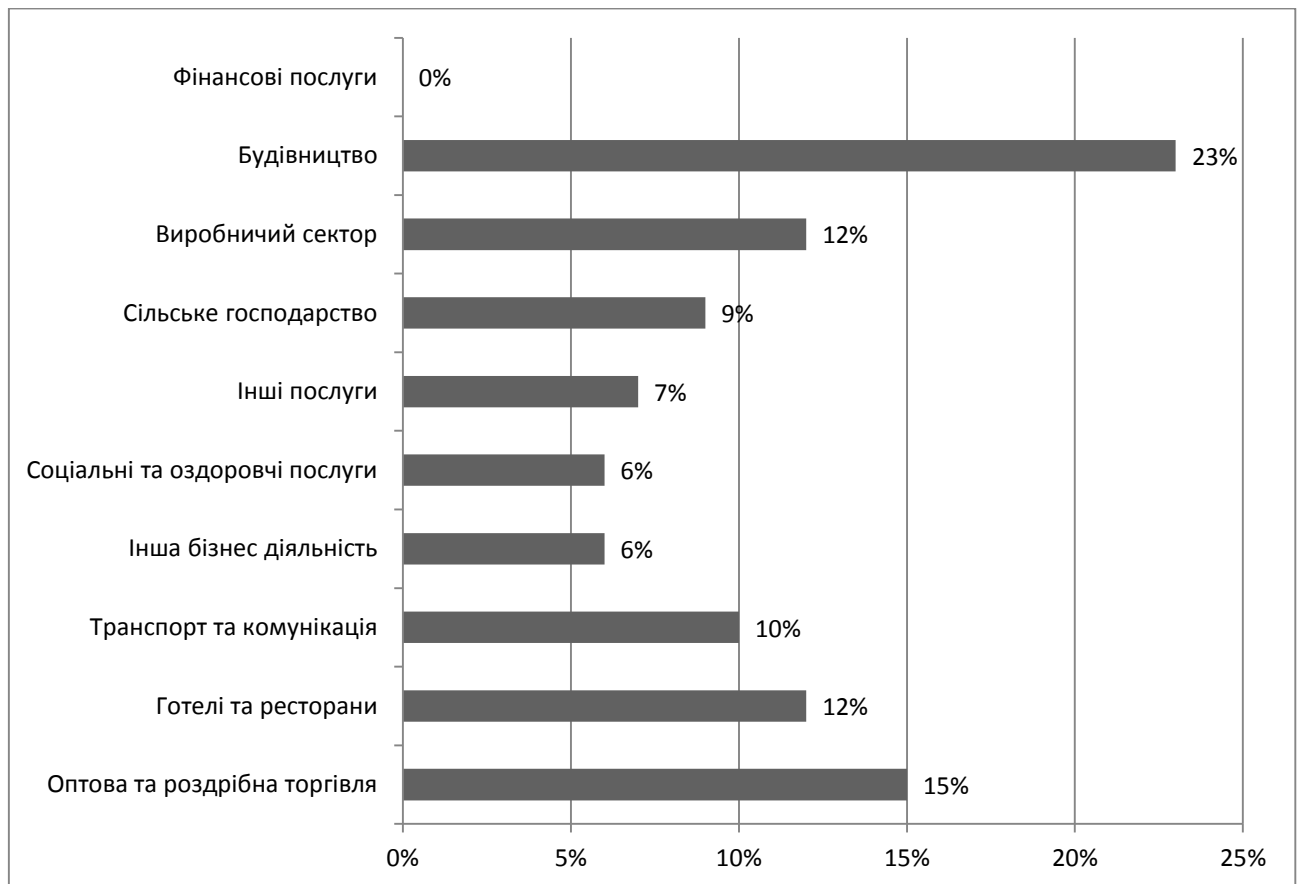
До основного виду нелегального бізнесу відноситься функціонування не кримінальних підприємств без будь-якої реєстрації. Наявність високого рівня корупції сприяє його виникненню та розповсюдженню, особливо у малому та

⁶ Пічугіна Ю. В. Специфіка функціонування тіньової економіки ЄС / Ю. В. Пічугіна, А. В. Чорна. – Миколаїв: Миколаївський національний університет ім. В. Сухомлинського, №5, 2015. - С. 72.

середньому бізнесі - у сфері послуг, туризму, будівництві та інше. Не задекларовані доходи включають заробітну платню та доходи малого бізнесу, а також бухгалтерські засоби ухиляння від сплати податків. Цей сегмент розповсюджено у будівництві, сільському господарстві, сфері послуг та складає майже дві третини всієї тіньової економіки Європи.

На діаграмі зазначено, що найбільша частка тіньової економіки становить в будівництві – близько 23 %, тоді, як у сфері фінансових послуг – 0%.

Рис. 2. Відсоток тіньової економіки в ЄС у кожному із секторів ⁷

У 2011 році її обсяг склав 2,2 трлн. євро, що на 5% більше ніж в 2007 році. Варіаційний розмах тіньового ринку по країнах Європи складає 7-8% від ВВП в Австрії та Швейцарії до майже 30% й більше в ряді країн Центральної та Східної Європи [17, с. 58]. Тіньова економіка в Естонії, Болгарії та Румунії у 2011 році складає близько 30% від річного ВВП, Кіпр - 26% ВВП, Мальта – 25,8 ВВП.

⁷ Космарова Н. А. Основні моделі участі України в інтеграційних процесах на теренах СНД / Н. А. Космарова// Актуальні проблеми міжнародних відносин. – К.: КНЕУ, 2013. – С. 59.

Набагато комфортніше себе почувають країни з високим рівнем економічного розвитку.

Так, Німеччина має досить стабільний за розмірами тіньовий сектор, обсяги якого становлять 13,7% ВВП в 2011 році. Це дещо нижче ніж в 2010 - 13,9%. Враховуючи значний обсяг ВВП Німеччини в абсолютному вимірі, неважко уявити собі, що ці майже 14% становлять досить значну суму [17, с. 57-59].

З глобалізацією пов'язаний розвиток тіньової економіки і в Південно-західній Європі.

В Іспанії 2013 року було зафіксовано 18,6% тіньової економіки. В цілому це середній розмір тіньового сектору, однак, виникає цілий ряд запитань. За офіційними даними більше 21% іспанців є безробітними, це приблизно 4,9 млн людей [4, с. 132-133].

У 2012 році Грецію було визнана лідером в ЄС за розміром тіньового сектору економіки. Про це свідчать дані дослідження німецького центру Institut für Angewandte Wirtschaftsforschung (IAW).

Так, тіньовий товарообіг у Греції становить 24,8% від сукупної продуктивності економіки.

Італія в першу чергу через мафію має другу за розміром в ЄС тіньову економіку – 21,6%. На третій сходинці опинилась Португалія з 19,4%-м тіньовим ринком.

Четверту сходинку в рейтингу посіла Іспанія (19,2%), п'яту – Бельгія (16,8%), шосту – Швеція (14,3%) [29].

До десятки країн з найбільшим чорним ринком експерти IAW віднесли також Норвегію (14,3%), Німеччину (13,4%), Данію (13,4%) та Фінляндію (13,3%) [18].

В той же час, спеціалісти IAW відмітили, що у 2012 року порівняно з попереднім роком у ЄС відбулося скорочення частки тіньової економіки на €9 млрд. [29].

У 2013-му році за масштабами "підпільної" економіки в Західній Європі лідирувала Бельгія, "тіньовий" показник якої становить 16,4% всієї економічної активності країни. Про це повідомила фламандська газета «Morgen».

За даними видання, на "чорну" (тіньову) економіку країни цього року припадає €63 млрд, що становить 16,4% всієї економічної активності держави. Хоча цей показник виявився найнижчим для Бельгії за останні 10 років.

Для порівняння, у 2008 році масштаби бельгійської "чорної" економіки становили 17,5% ВВП, у 2009-му цей рівень досяг позначки 17,8%, а у 2012-му знизився до 16,8%.

До слова, в Німеччині у 2013 році рівень тіньової економіки оцінюють в 13%, у Франції цей показник становить 9,9%, у Великобританії - 9,7%, а в Нідерландах - 9,1%.

У країнах Східної Європи лідером стала Болгарія, де рівень "підпільної" економіки зафіксували на позначці 30% ВВП [27].

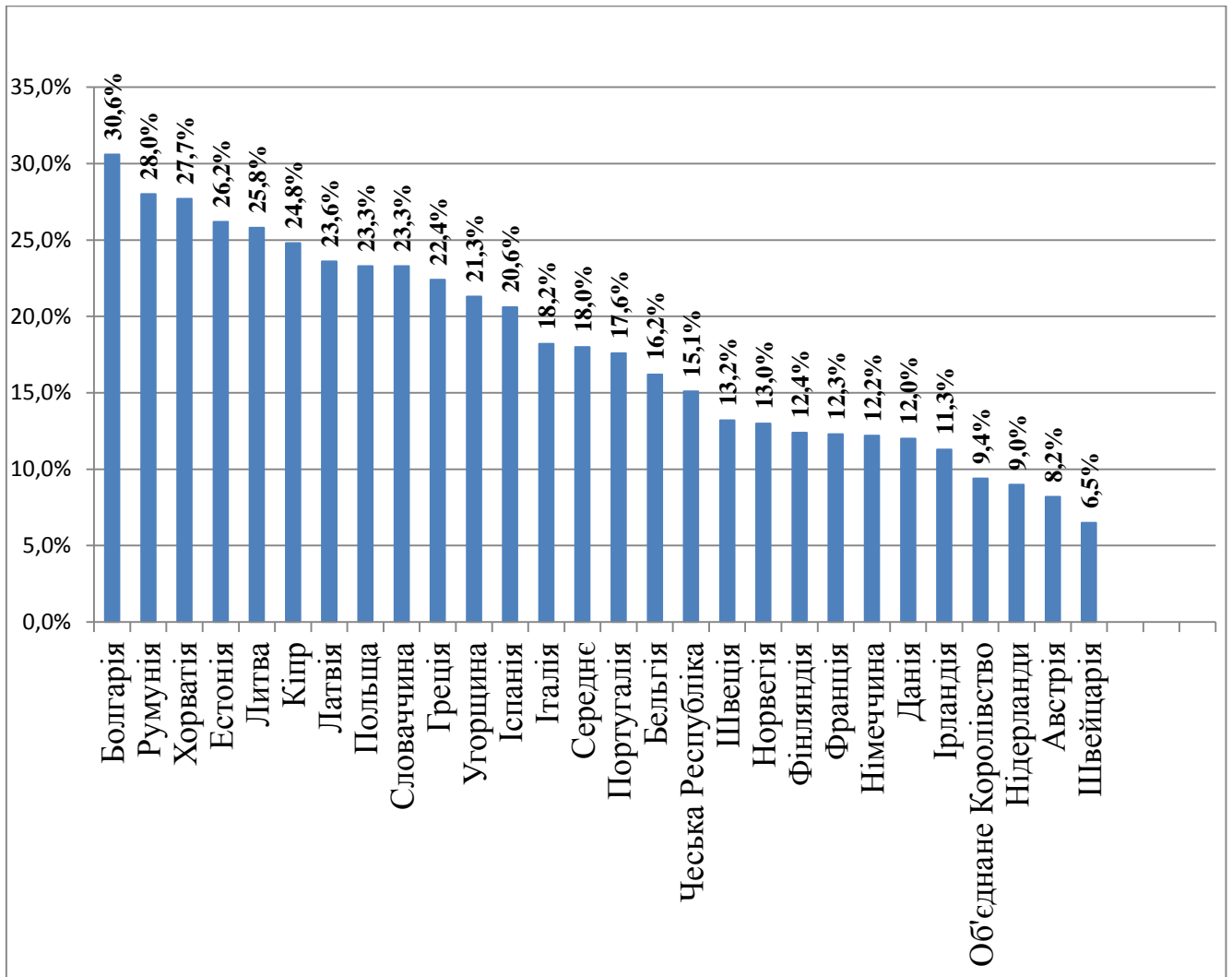
Згідно з дослідженнями професора Ф. Шнайдера середній рівень тіньової економіки в 28 країнах ЄС знизився до 18,3% у 2014-му та до 18,0% у 2015 роках. Вчений стверджує, що розвиток тіньової економіки у 2015 році неоднорідний.

У більшості країн рівень тіньової економіки буде знижуватися (21 країна з 28: Болгарія, Хорватія, Данія, Чеська Республіка, Естонія, Фінляндія, Італія, Іспанія, Греція та ін.), але в інших 6-ти країнах (Австрія, Бельгія, Угорщина, Франція, Люксембург) буде збільшуватися і в Німеччині залишиться на сталому рівні. Розміри тіньової економіки в країнах ЄС у 2015 році ми можемо побачити на рисунку №3.

Розміри тіньової економіки країн ЄС-28 з 2003 по 2015 роки зазначені в Додатку А.

При погляді на окремі країни, тіньова економіка зменшиться в Норвегії та Швейцарії, в той час як вона буде збільшуватися в Туреччині від 27,2% (2014) до 27,8% від офіційного ВВП в 2015 році [41].

Рис. 3. Розмір тіньової економіки в країнах ЄС у 2015 році ⁸

Тіньова економіка в Україні є однією з найбільших перешкод розвитку конкурентоспроможності країни, зростання соціальних стандартів життя населення та інтеграції в європейське співтовариство.

Відповідно до розрахунків австрійського економіста Ф. Шнайдера, рівень тіньової економіки в Україні у 2011 році складає 52,8 % від офіційного ВВП [17, с. 59].

За оцінками фіскальних органів, у 2012 році загальний обсяг тіньового сектора української економіки становив як мінімум 350 млрд. грн. на рік. При цьому 170 млрд. грн. становила зарплата в «конвертах», 100 млрд. — виведення

⁸ Schneider Friedrich . Size and Development of the Shadow Economy of 31 European and 5 other OECD Countries from 2003 to 2015: Different Developments[Електронний ресурс]/ Friedrich Schneider. – 2015. - Режим доступу: <http://www.econ.jku.at/members/Schneider/files/publications/2015/ShadEcEurope31.pdf>.

безготівкових коштів у готівкову форму або на іноземні рахунки в іноземних банках, 35 млрд. — неофіційні платежі, 45 млрд. грн. — основні кошти, матеріальні ресурси і послуги тіньового сектора [37, с. 2].

У 2013 році у тіні опинилося приблизно 250 млрд. грн. коштів українських платників податків. 41% закупівель державні та комунальні підприємства проводили без застосування тендерних процедур.

За даними СБУ від 50 до 75% бюджетних асигнувань під час процедури держзакупівель освоюється з численними порушеннями. Через корупційні оборудки у сфері держзакупівель збитки становлять 10-15% (35-53 млрд. грн.) видаткової частини держбюджету щорічно [8].

Обсяги виведення коштів, отриманих в результаті корупційних та економічних злочинів, за оцінками міжнародних експертів, перевищують 10 млрд. дол. США на рік. При цьому в останні роки виведення капіталів за рахунок заниження цін експорту складає від 73 до 79%.

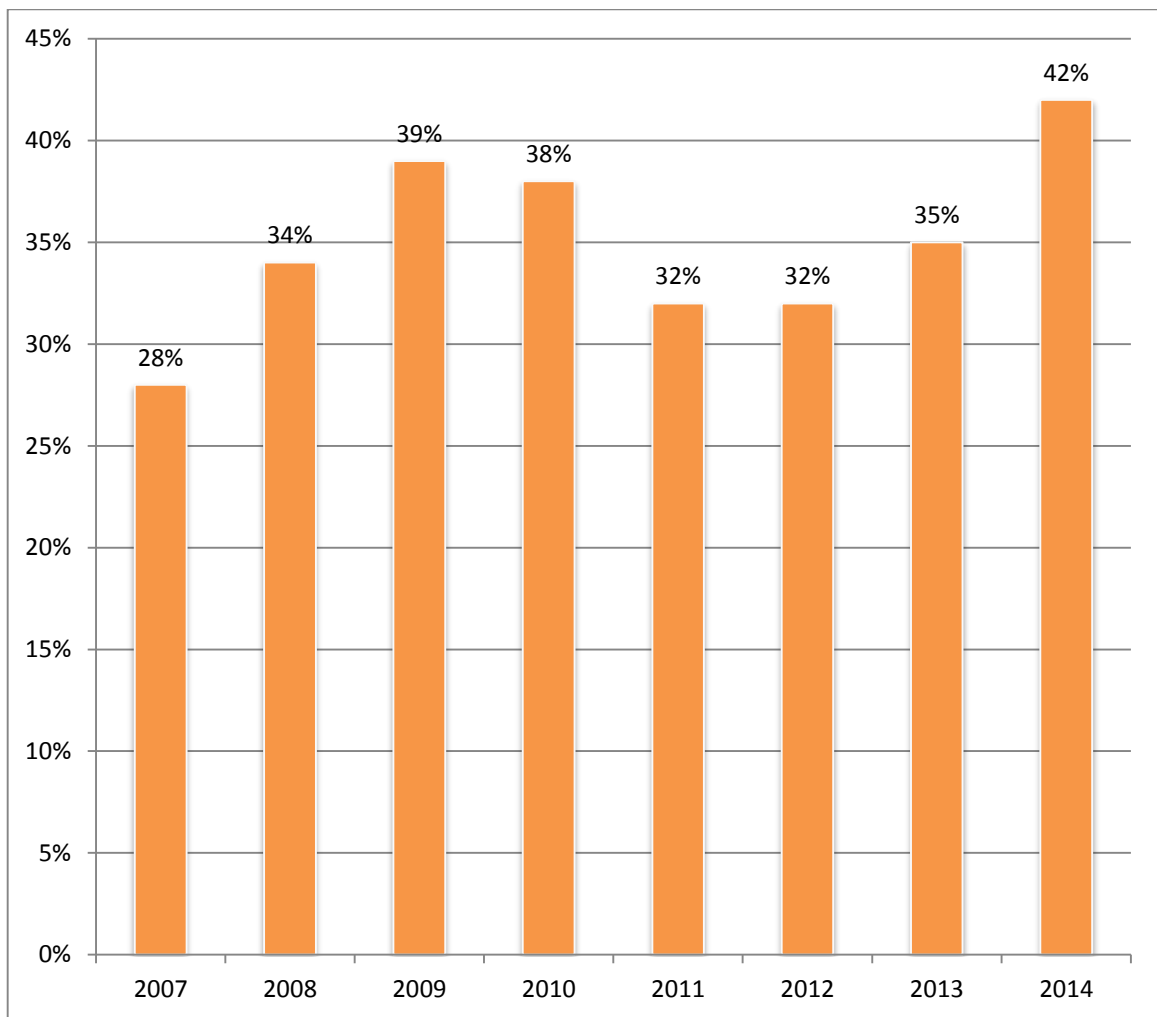
За оцінками Міжнародної організації праці (МОП), рівень тіньової зайнятості в Україні становить близько 9%.

За даними Інституту економіки і прогнозування у 2012 р. частка працюючих в тіні складає 16,61% від усіх працюючих.

За оцінками Конфедерації роботодавців України, «в тіні» працюють близько 5–7 млн. українців. За січень-жовтень 2013 року співробітники Міністерства доходів і зборів України виявили понад 80 тис. найманих працівників, які працювали без укладання трудових угод з працедавцями [37, с. 2-3].

Виникнення військового конфлікту на території України, фінансова дестабілізація, зростання панічних настроїв економічних агентів та посилення адміністративного тиску призвели до формування, за розрахунками Мінекономрозвитку, високого рівня тіньової економіки у 2014 році – 42% від обсягу офіційного ВВП [33, с. 3].

Рис. 4. Рівень тіньової економіки (у % до офіційного ВВП) ⁹

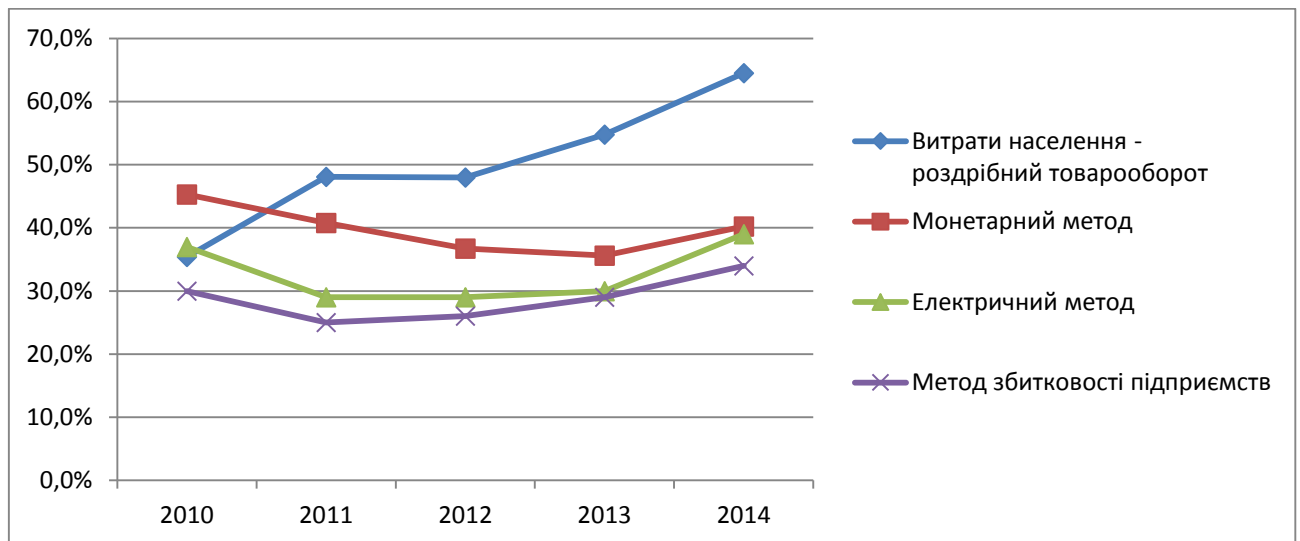

За підсумком 2014 року всі методи розрахунку рівня тіньової економіки продемонстрували збільшення порівняно з 2013 роком:

- «електричний метод» – на 9 в. п. (до 39% від обсягу офіційного ВВП);
- монетарний метод – на 8 в. п. (до 32%);
- метод «витрати населення – роздрібний товарооборот» - на 7 в. п. (до 57%);
- метод збитковості підприємств – на 5 в. п. (до 34%) [33, с. 5].

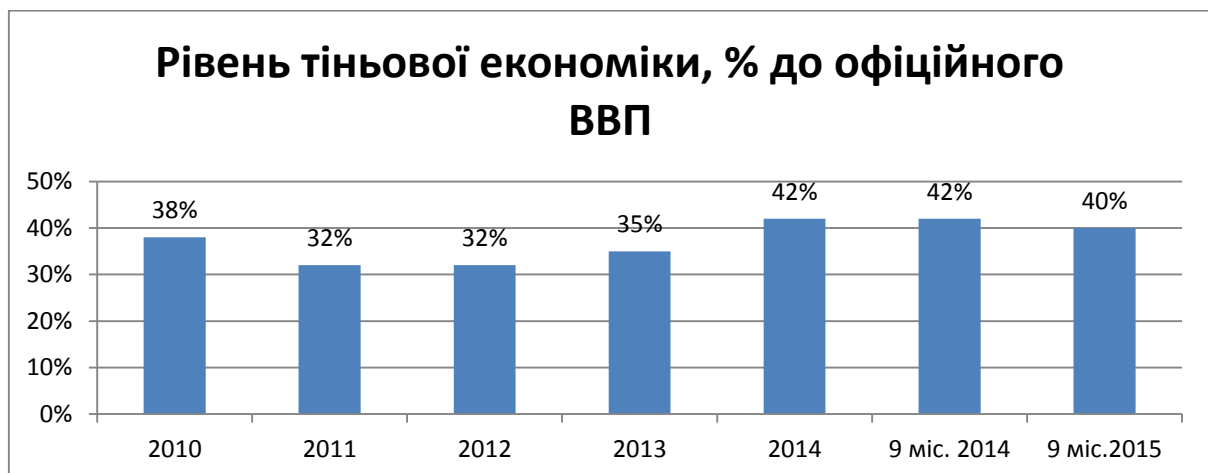
⁹ Тенденції тіньової економіки в Україні у 2014 році [Електронний ресурс] / М-во екон. розвитку та торгівлі України, Департамент екон. стратегії та макроекон. Прогнозування. – [Київ, 2015]. – 30 с. – Режим доступу: <http://www.me.gov.ua/Documents/Download?id=6d4dea98-c4b3-4642-a383-edbadbf60e73>.

Рис. 5. Динаміка рівня тіньової економіки за окремими методами у 2010-2014 роках, % від обсягу офіційного ВВП ¹⁰

За розрахунками Мінекономрозвитку у січні-вересні 2015 року рівень тіньової економіки склав 40% офіційного ВВП, що на 1 в. п. менше порівняно з відповідним періодом 2014 року [32, с. 3].

Рис. 6. Інтегральний показник рівня тіньової економіки в Україні (у % від обсягу офіційного ВВП) ¹¹

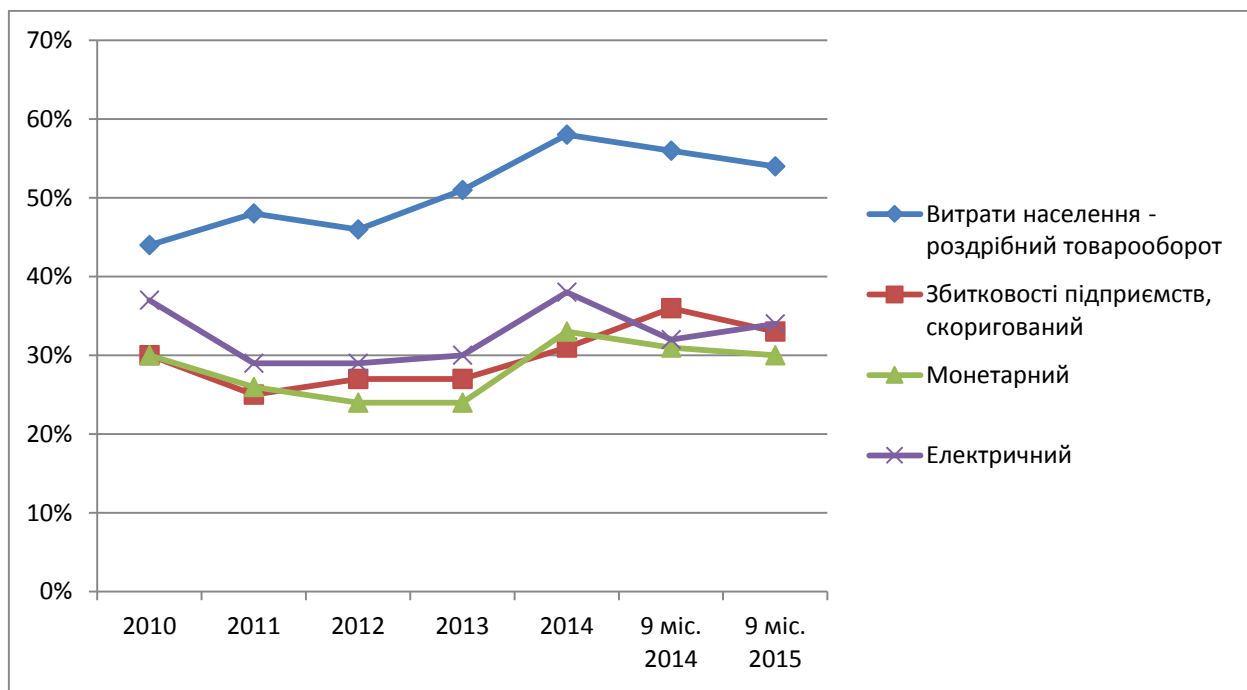
¹⁰ Тенденції тіньової економіки в Україні у 2014 році [Електронний ресурс] / М-во екон. розвитку та торгівлі України, Департамент екон. стратегії та макроекон. Прогнозування. — [Київ, 2015]. — 30 с. — Режим доступу: <http://www.me.gov.ua/Documents/Download?id=6d4dea98-c4b3-4642-a383-edbadbf60e73>.

¹¹ Тенденції тіньової економіки в Україні (9 міс. 2015 р.) [Електронний ресурс]/Міністерство економічного розвитку і торгівлі України. — [Київ, 2015]. — 20 с. Режим доступу: <http://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=c37ad522-9eb5-4cfebd751504caa6fab&title=TendentsiiTinvoiEkonomikiVUkrainiUIKvartali2015-Roku>.

Три з чотирьох методів (за виключенням електричного), з використанням яких здійснюється оцінка рівня тіньової економіки, показали зменшення рівня порівняно з 9 місяцями 2014 року. Зокрема:

- метод “витрати населення – роздрібний товарооборот” зафіксував зменшення рівня тіньової економіки – на 2 в.п. до 54%;
- за методом збитковості підприємств зменшення рівня тіньової економіки склало 3 в.п. (до 33% від обсягу офіційного ВВП);
- монетарний метод показав зменшення рівня тіньової економіки на 1 в.п. (до 30% від обсягу офіційного ВВП) [33, с. 5].

Рис. 7. Динаміка рівня тіньової економіки за окремими методами, % від обсягу офіційного ВВП ¹²

Разом з тим, електричний метод зафіксував збільшення рівня тіньової економіки на 2 в.п. (до 34% від обсягу офіційного ВВП). Це стало результатом скорочення обсягу внутрішнього споживання електроенергії, за вирахуванням

¹² Тенденції тіньової економіки в Україні (9міс. 2015 р.) [Електронний ресурс]/Міністерство економічного розвитку і торгівлі України. – [Київ, 2015]. – 20 с. Режим доступу: <http://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=c37ad522-9eb5-4cfebd751504caa6fab&title=TendentsiiTinovoiEkonomikiVUkrainiUIKvartali2015-Roku>.

споживання на комунально-побутові потреби, меншими темпами (на 8,1% порівняно з показником 9 місяців 2014 року), ніж зменшення обсягу реального ВВП (на 12,6% відповідно).

При цьому обсяг спожитої електроенергії упродовж січня-вересня 2015 року скорочувався, у тому числі, завдяки проведенню цілеспрямованої політики щодо раціонального та економного використання суб'єктами господарювання та населенням енергетичних ресурсів [32, с. 9].

Підсумком 9 місяців 2015 року поряд з відносною стабілізацією економічної ситуації (курсової та цінової) в умовах деескалації конфлікту на сході країни, поступового відновлення та формування нових міжгалузевих зв'язків в економіці стало також скорочення рівнів тіньової економіки у ВЕД [32, с. 8].

Тенденція до зменшення рівня тіньового сектору за підсумком 9 місяців 2015 року порівняно з відповідним періодом 2014 року спостерігалася в усіх основних агрегованих ВЕД, окрім ВЕД “Операції з нерухомим майном” (зростання на 3 в.п.).

Найбільші темпи зменшення рівня “тіні” зафіксовані у переробній промисловості (на 7 в.п.), оптовій та роздрібній торгівлі (на 6 в.п.), у сільському господарстві (на 5 в.п.). Решта ВЕД показали зниження тіньової частки на 1-2 відсоткових пункти [11].

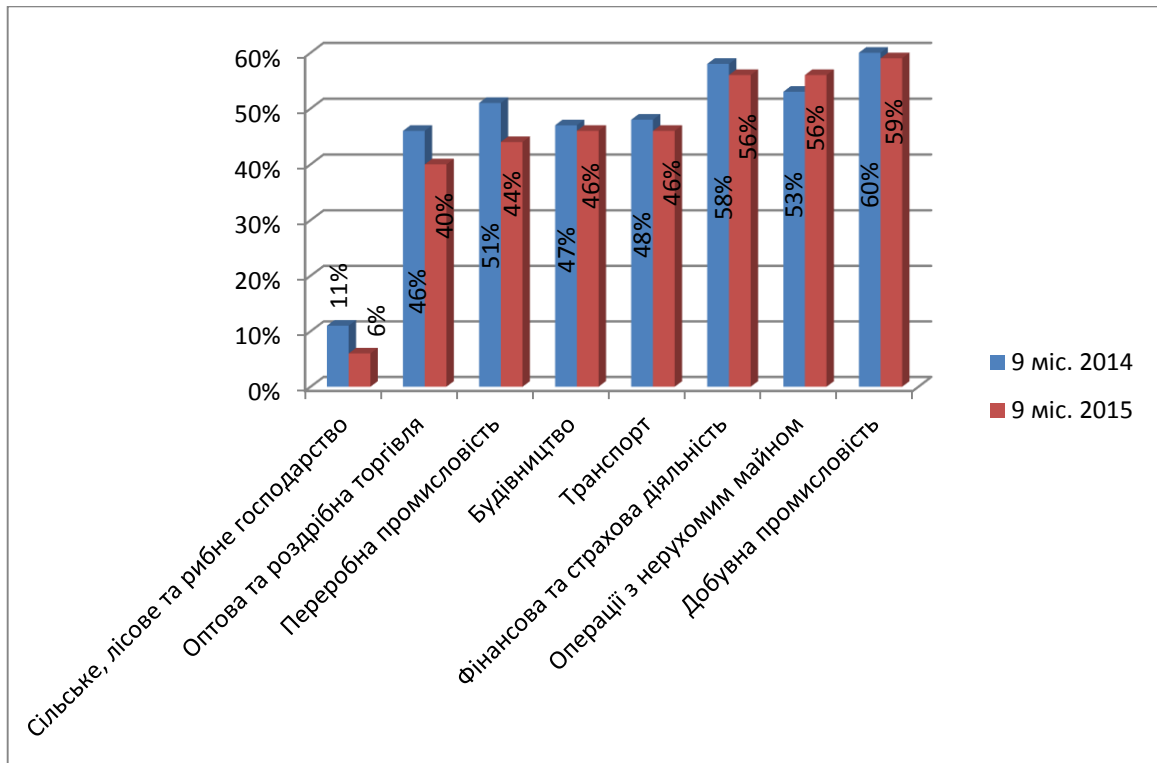
Змінився також розподіл сфер діяльності за величиною частки тіньового сектору порівняно з відповідним періодом 2014 року. При цьому найбільший рівень “тіні”, як і раніше, спостерігався у добувній промисловості і розробленні кар'єрів (59% від рівня офіційного ВДВ даної галузі), що обумовлено, насамперед, високим рівнем монополізації ринку.

Найменший рівень “тіні” традиційно показав ВЕД “Сільське, лісове та рибне господарство” (6% від рівня офіційного ВДВ даної галузі).

Рівень тіньового сектору у ВЕД “Фінансова та страхова діяльність”, а також у ВЕД “Операції з нерухомим майном” становив 56% ВДВ, у будівництві

та у транспорті – 46%, у переробній промисловості – 44%, в оптовій та роздрібній торгівлі – 40% [33, с. 8].

Рис. 8. Рівень тіньової економіки за видами економічної діяльності, % від офіційного обсягу ВДВ відповідного виду економічної діяльності¹³

Отже, наявність певного рівня тінізації економіки країн Європи говорить про те що це явище притаманно всім країнам світу. Згідно з дослідженнями професора Ф. Шнайдера середній рівень тіньової економіки в 28 країнах ЄС знизився до 18,3% у 2014-му та до 18,0% у 2015 роках.

В Україні рівень тіньової економіки згідно з розрахунками Мінекономрозвитку за січень-вересень 2015 року знизився до 40% порівняно з 2014, у якому рівень тінізації економіки становив 42% від обсягу офіційного ВВП.

¹³ Тенденції тіньової економіки в Україні (9міс. 2015 р.) [Електронний ресурс]/Міністерство економічного розвитку і торгівлі України. – [Київ, 2015]. – 20 с. Режим доступу: <http://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=c37ad522-9eb5-4cfebd751504caa6fab&title=TendentsiiTinovoiEkonomikiVUkrainiUIKvartali2015-Roku>.

4. Соціально-економічні наслідки тінізації економіки та шляхи її подолання в Україні з використанням зарубіжного досвіду

Тіньова економіка справляє значний негативний вплив на всі соціально-економічні процеси, які відбуваються в суспільстві. Без урахування тіньової економіки неможливо здійснити економічний аналіз на макро- і мікрорівнях, ухвалити ефективні управлінські та законодавчі рішення. Поширення тіньової економіки призводить до різкого зниження ефективності державної політики, утруднення, а подекуди – й неможливості регулювання економіки ринковими методами із застосуванням інструментів грошово-кредитної й податкової політики.

Подальша тінізація економіки, її вкоріненість у трансформаційних суспільствах зумовлює макроекономічні диспропорції та структурні деформації суспільно-економічного розвитку, що призводить до визнання тіньової економіки однією із загроз національним інтересам країни й національній безпеці в економічній сфері [4, с. 49].

Тінізація економіки істотно впливає не лише на економічну діяльність, а й на соціальні процеси, що відбуваються в трансформаційному суспільстві. Це пояснюється зіткненням новітніх та застарілих прав, правил і норм, готовністю суб'єктів підприємницької діяльності діяти в умовах правової невизначеності з метою задоволення власних потреб. За таких обставин поступово сформувалися неформальні правила, інфраструктура, ставки й тарифи на бюрократичні послуги, а отже, – відбулася інституціоналізація тіньової економіки. Наявність тіньового сектору стає глобальною проблемою сучасності. В Україні вирішальну роль у його розвитку відіграли повільні темпи і непослідовність економічних перетворень, тому тіньова економіка виступає не стільки причиною, скільки наслідком деформації легальної економіки [4, с. 50].

Об'єкти тіньової економіки, які підлягають оподаткуванню, збільшують свої доходи шляхом свідомого «перекручування» офіційних даних про реальні розміри витрат і прибутків в офіційній економіці та приховування даних про витрати і прибутки в незаконній діяльності. Це характерно для всіх структур

тіньової економіки. За окремими оцінками, розвиток тіньової економіки в Україні (за відсутності конкурентоспроможного державного сектору і ринку приватних товаровиробників) може спричинити:

- локалізацію окремих ринків унаслідок поділу сфер економічного впливу;
- проникнення кримінальних елементів навіть у ті частини суспільства, що поки що не причетні до нелегального бізнесу;
- ігнорування громадянами чинного законодавства;
- відсутність накопичень капіталу, які б можна було використовувати для інвестування в економіку України [4, с. 51-52].

Зростання тінізації економіки, її кримінальних наслідків завдає значної шкоди суспільству, гальмує процеси державотворення в Україні. Крім того, постає нагальна соціальна проблема: у суспільній свідомості формується сумнів щодо спроможності державних інститутів, насамперед правоохоронних, гарантувати суспільну безпеку, захистити особистість та майно громадян. Катастрофічними є моральні наслідки тіньової економіки, оскільки вона деформує свідомість людей, породжує соціальний песимізм [23].

Можна впевнено стверджувати, що в Україні вже практично завершився процес формування унікального «тіньового» гібриду, що має надпотужне «кримінально-чорне» ядро. Необхідно звернути увагу на те, як легко і досить природно відбулося тісне зрощування апаратної і тіньової приватизації. На трансформації форм власності, як і раніше, вирішальний вплив справляє позиція конкретних посадових осіб та їх особисті неформальні зв'язки, а не ринкові закони та відповідна їм досконала правова інфраструктура, що чітко регламентує економічні відносини. Саме це стає основною перешкодою на шляху створення справжнього ринкового конкурентного середовища в Україні [4, с. 51].

З метою подолання негативних наслідків тінізації економіки України, значного зниження її рівня необхідно розробити та реалізувати низку заходів щодо протидії цьому явищу.

Пріоритетами детінізації економіки України є запровадження та реалізація економічних реформ, легалізація ринку праці та детінізація фінансових потоків.

Методами подолання тінізації економіки України є:

1. Посилення ринкового регулювання економіки та проведення антикорупційних реформ.

Впровадження системи регулювання економіки з новою структурою та принципами. Реформування повинні зазнати органи влади та регуляторні акти, які сприяють надмірній бюрократизації. Підвищення ефективності роботи державних органів та покращення законодавчого забезпечення підприємницької діяльності дозволить значно зменшити стимули до тіньової діяльності та покращити контроль державної влади за тіньовими операціями.

Проведення антикорупційної реформи можливе за допомогою великої кількості заходів. Найбільші зусилля повинні бути направлені на інституційну реформу та законодавче забезпечення системи спеціалізованих заходів профілактики корупції, а також покарання за корупційні дії. Першим кроком повинно стати створення Антикорупційного бюро, що буде відповідати за ефективну координацію комплексної антикорупційної програми в державі [37].

2. Податкова реформа, яка має бути спрямована на реалізацію таких напрямів:
 - створення і забезпечення всім суб'єктам господарювання рівних умов оподаткування;
 - зменшення податкового навантаження;
 - забезпечення ефективного податкового адміністрування і стабільності державних фінансів [16, 16-17].

3. Реформування банківської системи.

Поширення безготівкових розрахунків створює можливості для контролю за джерелами доходів, виявляє факти витрачання коштів у розмірах, що перевищують доходи. Ф.Шнайдер у своїх численних дослідженнях підтверджує, що існує сильна негативна кореляція між частотою електронних платежів і тіньовою економікою — розмір тіньової економіки більший в тих країнах, де люди використовують менше електронних платежів.

Підвищення прозорості діяльності Національного банку України щодо рефінансування банків, гнучкого валютного курсоутворення [34].

4. Реформування ринку праці.

Передумовою детінізації ринку праці є проведення пенсійної реформи. Адже наявна система пенсійного забезпечення не створює стимулів для детінізації ринку – відрахування до пенсійного фонду є надто високими на фоні незадовільної системи пенсійного забезпечення.

Основна причина цього полягає в тому, що пенсійна система України значною мірою ґрунтується на радянських принципах і є неефективною. Наслідком цього є значні видатки державного бюджету на покриття дефіциту Пенсійного фонду, а також високі пільги для деяких категорій пенсіонерів на фоні низьких пенсій для більшості пенсіонерів.

Для бізнесу необхідним є посилення застосування адміністративних заходів, зокрема, посилення відповідальності за ухилення від оформлення трудових відносин між працівником і роботодавцем, а також за ухилення від сплати податків і страхових внесків.

Для працівників важливим є перерозподіл податкового навантаження між працівником та роботодавцем, зменшення податкового навантаження.

Для державних органів — дотримання положень Податкового кодексу. Однією з основних проблем є надмірна частота та непередбачуваність змін податкового законодавства. Тому чітке дотримання норм податкового законодавства, а також якісніший аналіз проектів змін до податкового законодавства, дадуть змогу зменшити ризики економічної діяльності і поліпшити планування бюджету організацій [37].

5. Судова реформа.

Вона має бути направлена на забезпечення гарантій справедливого суду та виконання судових рішень, захист прав власності, а також боротьбу з рейдерством. Здійснення судової реформи повинно бути направлено на зменшення корупції, підвищення професіоналізму судових та правоохоронних органів, посилення незалежності від політичних процесів, зміцнення ролі

конституційного правосуддя та забезпечення прозорості та неупередженості судових процесів [38].

Отже, «тіньова» економіка негативно впливає на соціально-економічний розвиток суспільства. Вона зумовлює макроекономічні диспропорції та структурні деформації суспільно-економічного розвитку, істотно впливає на соціальні процеси, які відбуваються в трансформаційному суспільстві. Також варто зазначити, що зростання рівня тонізації економіки та її кримінальних наслідків гальмує процеси державотворення в країні. Катастрофічними є моральні наслідки тіньової економіки, оскільки вона деформує свідомість людей, породжує соціальний песимізм.

Для подолання наслідків тінізації економіки проводять низку заходів. Основною метою детінізації економіки України є створення необхідних умов для покращення інвестиційного клімату, зниження податкового та регулятивного тиску на підприємницьку діяльність, захист прав власності та трудових відносин. Вище згадані реформи також дадуть поштовх до забезпечення економічного розвитку, що за умов високих показників тіньової економіки є неможливим.

Висновок

Отже, тіньова економіка стала найбільш важливою проблемою не лише для України, а й для більшості країн світу. Тіньова економіка існує у всіх країнах світу, незалежно від рівня їх розвитку, проте основними відмінностями в тій чи іншій країні є її структура, причини виникнення, методи оцінки, регуляторна політика держави, реалізація державних стратегій та програм по боротьбі з тіньовою діяльністю.

В процесі проведення дослідження було встановлено, що існує чимало визначень поняття «тіньової економіки». Та незважаючи на певні розбіжності, всі фахівці стверджують, що до неї слід віднести ті види діяльності, які не піддаються контролю та спостереженню.

На основі проведеного аналізу можна стверджувати, що процес формування тіньової економіки є досить складним та неоднозначним економічним явищем. Її формування обумовлено недосконалістю державного регулювання економічних процесів, коли регулюючі засоби не відповідають дії об'єктивних економічних законів або не мають надійних механізмів контролю за здійсненням чинного законодавства.

На основі проведеного дослідження можна стверджувати, що процес функціонування тіньової економіки є досить складним. Функціонування тіньового сектора економіки створює низку негативних наслідків, які негативно впливають на економіку та економічну безпеку країни в цілому.

Чітко визначити рівень та масштаби тінізації економічної системи наразі неможливо, оскільки відсутніми є загальновизнані методи оцінки тіньової економіки. Однак, наявні методи та методики свідчать, що в цілому у світі зберігається тенденція до зростання загального рівня тіньової економіки та відповідно втрат офіційних доходів країн. Проведений аналіз основних методів вимірювання масштабів тіньової економіки дозволяє нам говорити про те, що вище проаналізовані методи дають можливість кількісної оцінки рівня тіньової економіки. Однак, як ми з'ясували, кожний із розглянутих методів має як свої переваги, так і недоліки, тобто жоден із них не є універсальним. Тільки

застосування сукупності методів, що доповнюють один одного, дозволить одержати достовірну оцінку рівня тіньової економіки. Це, у свою чергу, дозволить сформулювати дійові заходи щодо її зменшення.

Наявність певного рівня тінізації економіки країн Європи говорить про те, що це явище притаманно всім країнам світу. Згідно з дослідженнями професора Ф. Шнайдера середній рівень тіньової економіки в 28 країнах ЄС знизився до 18,3% у 2014-му та до 18,0% у 2015 роках.

В Україні рівень тіньової економіки згідно з розрахунками Мінекономрозвитку за січень-вересень 2015 року знизився до 40% порівняно з 2014, у якому рівень тінізації економіки становив 42% від обсягу офіційного ВВП.

«Тіньова» економіка негативно впливає на соціально-економічний розвиток суспільства. Вона зумовлює макроекономічні диспропорції та структурні деформації суспільно-економічного розвитку, істотно впливає на соціальні процеси, які відбуваються в трансформаційному суспільстві. Також варто зазначити, що зростання рівня тінізації економіки та її кримінальних наслідків гальмує процеси державотворення в країні. Катастрофічними є моральні наслідки тіньової економіки, оскільки вона деформує свідомість людей, породжує соціальний песимізм.

Для подолання наслідків тінізації економіки проводять низку заходів. Основною метою детінізації економіки України є створення необхідних умов для покращення інвестиційного клімату, зниження податкового та регулятивного тиску на підприємницьку діяльність, захист прав власності та трудових відносин. Вище згадані реформи також дадуть поштовх до забезпечення економічного розвитку, що за умов високих показників тіньової економіки є неможливим.

Додаток А

Розмір тіньової економіки в країнах ЄС-28 з 2003-2015 (у %) ¹⁴

Країна Рік	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
<i>Австрія</i>	10.8	11.0	10.3	9.7	9.4	8.1	8.5	8.2	7.9	7.6	7.5	7.8	8.2
<i>Бельгія</i>	21.4	20.7	20.1	19.2	18.3	17.5	17.8	17.4	17.1	18.6	16.4	16.1	16.2
<i>Болгарія</i>	35.9	35.3	34.4	34.0	32.7	32.1	32.5	32.6	32.3	31.9	28.4	31.0	30.6
<i>Хорватія</i>	32.3	32.3	31.5	31.2	30.4	29.6	30.1	29.8	29.5	29.0	15.5	28.0	27.7
<i>Чеська Республіка</i>	19.5	19.1	18.5	18.1	17.0	16.6	16.9	16.7	16.4	16.0	13.0	15.3	15.1
<i>Данія</i>	17.4	17.1	16.5	15.4	14.8	13.9	14.3	14.0	13.8	13.4	27.6	12.8	12.0
<i>Естонія</i>	30.7	30.8	30.2	29.6	29.5	29.0	29.6	29.3	28.6	28.2	13.0	27.1	26.2
<i>Фінляндія</i>	17.6	17.2	16.6	15.3	14.5	13.8	14.2	14.0	13.7	13.3	27.6	12.9	12.4
<i>Франція</i>	14.7	14.3	13.8	12.4	11.8	11.1	11.6	11.3	11.0	10.8	13.0	10.8	12.3
<i>Німеччина</i>	17.1	16.1	15.4	15.0	14.7	14.2	14.6	13.9	13.2	12.9	9.9	12.2	12.2
<i>Греція</i>	28.2	28.1	27.6	26.2	25.1	24.3	25.0	25.4	24.3	24.0	12.4	23.3	22.4
<i>Угорщина</i>	25.0	24.7	24.5	24.4	23.7	23.0	23.5	23.3	22.8	22.5	23.6	21.6	21.9
<i>Ірландія</i>	15.4	15.2	14.8	13.4	12.7	12.2	13.1	13.0	12.8	12.7	12.2	11.8	11.3

¹⁴ Schneider Friedrich . Size and Development of the Shadow Economy of 31 European and 5 other OECD Countries from 2003 to 2015: Different Developments[Електронний ресурс]/ Friedrich Schneider. – 2015. - Режим доступу:
<http://www.econ.jku.at/members/Schneider/files/publications/2015/ShadEcEurope31.pdf>.

<i>Італія</i>	26.1	25.2	24.4	23.2	22.3	21.4	22.0	21.8	21.2	21.6	21.1	20.8	20.6
<i>Латвія</i>	30.4	30.0	29.5	29.0	27.5	26.5	27.1	27.3	26.5	26.1	25.5	24.7	23.6
<i>Литва</i>	32.0	31.7	31.1	30.6	29.7	29.1	29.6	29.7	29.0	28.5	28.0	27.1	25.8
<i>Люксембу рг</i>	9.8	9.8	9.9	10.0	9.4	8.5	8.8	8.4	8.2	8.2	8.0	8.1	8.3
<i>Мальта</i>	26.7	26.7	26.9	27.2	26.4	25.8	25.9	26.0	25.8	25.3	24.3	24.0	24.3
<i>Нідерланд и</i>	12.7	12.5	12.0	10.9	10.1	9.6	10.2	10.0	9.8	9.5	9.1	9.2	9.0
<i>Польща</i>	27.7	27.4	27.1	26.8	26.0	25.3	25.9	25.4	25.0	24.4	23.8	23.5	23.3
<i>Португалі я</i>	22.2	21.7	21.2	20.1	19.2	18.7	19.5	19.2	19.4	19.4	19.0	18.7	17.6
<i>Румунія</i>	33.6	32.5	32.2	31.4	30.2	29.4	29.4	29.8	29.6	29.1	28.4	28.1	28.0
<i>Словаччин а</i>	26.7	26.5	26.0	25.8	24.7	24.0	24.6	24.3	24.1	23.6	23.1	23.5	23.3
<i>Кіпр</i>	28.7	28.3	28.1	27.9	26.5	26.0	26.5	26.2	26.0	25.6	25.2	25.7	24.8
<i>Іспанія</i>	22.2	21.9	21.3	20.2	19.3	18.4	19.5	19.4	19.2	19.2	18.6	18.5	18.2
<i>Словаччин а</i>	18.4	18.2	17.6	17.3	16.8	16.0	16.8	16.4	16.0	15.5	15.0	14.6	14.1
<i>Швеція</i>	18.6	18.1	17.5	16.2	15.6	14.9	15.4	15.0	14.7	14.3	13.9	13.6	13.2
<i>Об'єднане Королівст во</i>	12.2	12.3	12.0	11.1	10.6	10.1	10.9	10.7	10.5	10.1	9.7	9.6	9.4
<i>Середнє</i>	22.6	22.3	21.8	21.1	20.3	19.6	20.1	19.9	19.6	19.3	18.8	18.6	18.3

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. 42% економіки України знаходиться в «тіні» [Електронний ресурс]. – 2015. – Режим доступу: <https://www.rbc.ua/ukr/news/mert-podschitalo-42-ekonomiki-ukrainy-nahoditsya-1449147968.html>.
2. Антипов В. І. Тіньова економіка та економічна злочинність: світові тенденції, українські реалії та правові засоби контролю (теоретико-методологічне узагальнення) / В. І. Антипов. – Вінниця : ДП ДКФ, 2006. – 1049 с.
3. Артус М. Тіньова економіка та напрями її подолання за умов ринкових відносин / М. Артус // Галицький економічний вісник, №2(35), 2012. — С.5-9.
4. Баранов С. О. Тіньова економіка: сутність, причини, соціально-економічні наслідки та шляхи подолання в Україні / С. О. Баранов.-К.: Вісник НАДУ, № 3, 2015.- С. 47-54.
5. Бельгію визнали лідером за рівнем тіньової економіки серед країн Західної Європи [Електронний ресурс]. – 2013. – Режим доступу: <http://tyzhden.ua/News/79325>.
6. Бойко Г. Ф. Тіньова економіка та її вплив на економічну безпеку країни / Г. Ф. Бойко, Н. В. Дулеба, І. О. Левицька // Вісник Національного транспортного університету. Науково-технічний збірник: в 2 ч. Ч. 2: Серія «Економічні науки». – К. : НТУ, 2014. – Вип. 30. – С. 177-182.
7. Ванькович Ю. М. Визначення сутності тіньової економіки / Ю. М. Ванькович // «Львівська політехніка» нац. ун-т Вісник, № 657, 2009. - С. 450 - 456.
8. Глуха Г. Я. Тіньова економіка: гальмування економічного зростання чи викривлення реальних результатів / Г. Я. Глуха// Європейський вектор економічного розвитку, №2(15), 2013. –С. 82-91.
9. Грецію, Італію та Португалію визнано лідерами ЄС за обсягами тіньової економіки [Електронний ресурс]. – 2013. – Режим доступу: <http://tyzhden.ua/News/71806>.

10. Данилишин Б. Бій з тінню: імітація і дії [Електронний ресурс]/ Б. Данилишин. – 2015. – Режим доступу:
<http://day.kyiv.ua/uk/blog/polityka/biy-z-tinnyu-imitaciya-i-diyi>.
11. Данилишин Б. Тіньова економіка: чим керує уряд? [Електронний ресурс]/ Б. Данилишин. – 2015. – Режим доступу:
<http://edclub.com.ua/blog/tinova-ekonomika-chym-keruye-uryad>.
12. Жаліло Я. А. Тіньова економіка в Україні: масштаби та напрямки подолання. - за редакцією Я. А. Жаліла - К.: НІСД. - 2011. - 31 с.
13. Заверуха М. М. Системний аналіз суті та закономірностей функціонування тіньової економіки / М. М. Заверуха.-Л.: ЛРІДУ НАДУ, 2015.- 9 с.
14. Кісь С. Я. Формування тіньового сектора економіки України макроекономічними суб'єктами / С. Я. Кісь, Г. Р. Кісь, М. І. Голяк.- Херсон: Науковий вісник, № 6, 2014.- С. 210-215.
15. Ковальова А. Д. Тіньовий сегмент країн ЄС-15 і НАФТА: компаративний вимір / А. Д. Ковальова // Наукові записки НаУКМА: Серія «Економічні науки». – К.: НаУКМА, 2012.- С. 64-67.
16. Корецька С. О. Тіньова економіка: наслідки та методи подолання / С. О. Корецька. – Донецьк: Інвестиції: практика та досвід, №20, 2011. – С. 15-18.
17. Космарова Н. А. Основні моделі участі України в інтеграційних процесах на теренах СНД / Н. А. Космарова// Актуальні проблеми міжнародних відносин. – К.: КНЕУ, 2013. – С. 57-61.
18. Майже 20% економіки ЄС знаходиться в «тіні» [Електронний ресурс]// за матер. Світового банку. – Режим доступу:
<http://www.vistkar.com/europe/majzhe-20-ekonomiky-es-znahodytsya-v-tini-svitovyj-bank.html>.
19. Мельникова В. І. Національна економіка : навчальний посібник [Електронний ресурс] / В. І. Мельникова, 2011. - Режим доступу:
[<http://thinbook.org/book/208-nacionalnaekonomika-navchalnij-posibnik>-

melnikova-vi/20-43-tinova-ekonomika-struktura-j-priroda-yiyiviniknennya.html].

20. Меркулов М. М. Розвиток поняття «Тіньова економіка» в сучасних умовах/ М. М. Меркулов// Ринкова економіка: сучасна теорія та практика управління.- Одеса: ОНУ ім. Мечникова, №2, 2010. – С. 30-39.
21. Пальчук О. І. Особливості тіньової економіки України та її вплив на рівень економічного розвитку / О. І. Пальчук. – К.: Вісник КНУТД, №5, 2013. – С. 170-175.
22. Пічугіна Ю. В. Специфіка функціонування тіньової економіки ЄС / Ю. В. Пічугіна, А. В. Чорна. – Миколаїв: Миколаївський національний університет ім. В. Сухомлинського, №5, 2015. - С. 71-74.
23. Подмазко О. М. Вплив тіньової економіки на загрози економічній безпеці країни / О. М. Подмазко// Економіка: реалії часу. Науковий журнал, № 4 (14), 2014. –С. 142-151.
24. Подмазко О. М. Тіньова економіка: аналіз основних теоретико-методичних підходів до її вимірювання / О. М. Подмазко. – К.: Вісник Університету банківської справи національного банку України, №1 (16), 2013. – С. 244-250.
25. Попова Л. М. Дослідження процесів тинізації в економіці України / Л. М. Попова.- Харків: Право і Безпека ХНУБА, № 1, 2015.- С. 76-80.
26. Рейкін В. С. Передумови виникнення та функціонування тіньової економіки/ В. С. Рейкін.- Луцьк: Луц. інст. розв. люд. ВМУРОЛ «Україна», № 1, 2013.-С. 25- 27.
27. Рейтинг «тіньових» економік Західної економіки очолила Бельгія [Електронний ресурс]. – 2013. – Режим доступу: http://ipress.ua/news/reytyng_tinovykh_ekonomik_zahidnoi_yevropy_ocholyla_belgiya_19795.html.
28. Різник Н. С. Управління детинізацією України: досвід ЄС / Н. С. Різник // Вісник ЛНТУ. Збірник наукових праць: Серія «Економіка та менеджмент». – Луцьк: ЛНТУ, 2011. – Вип. 8(30). – С. 267-282.

29. Розмір тіньової економіки в Європі [Електронний ресурс]// Ринкова економіка. – 2012. – Режим доступу:
<http://realeconomy.com.ua/infographics/21548.html>.
30. Савич І. В. Детермінанти формування тіньової економіки України / І. В. Савич // Молодий вчений. – К.: КНУ ім. Т. Шевченка, №12(15), 2014. – С. 87-92.
31. Стратегія сталого розвитку «Україна – 2020»: схвал. указом Президента України від 12 січ. 2015 р. № 5/2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/documents/52015-18245>.
32. Тенденції тіньової економіки в Україні (9міс. 2015 р.) [Електронний ресурс]/Міністерство економічного розвитку і торгівлі України. – [Київ, 2015]. – 20 с. Режим доступу:
<http://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=c37ad522-9eb5-4cfebd751504caa6fab&title=TendentsiiTinovoiEkonomikiVUkrainiUIKvartali2015-Roku>.
33. Тенденції тіньової економіки в Україні у 2014 році [Електронний ресурс] / М-во екон. розвитку та торгівлі України, Департамент екон. стратегії та макроекон. Прогнозування. – [Київ, 2015]. – 30 с. – Режим доступу:
<http://www.me.gov.ua/Documents/Download?id=6d4dea98-c4b3-4642-a383-edbadbf60e73>.
34. Теоретико-прикладні основи детінізації економіки України: зб. наук. праць / наук. ред. Є. Борщук. – К.: Навч. кн., Вип. 43, 2015. – С 29-34.
35. Тищук Т. Рух до Європи в «тіні» [Електронний ресурс]/Т. Тищук. – 2015. – Режим доступу: <http://gazeta.dt.ua/macrolevel/ruh-do-yevropi-v-tini-abo-yakim-ye-riven-tinovoyi-ekonomiki-u-zovnishnotorgovelnih-operaciyah-ukrayini-ta-yes-i-yak-zapobigti-yogo-podalshomu-zrostannyu-.html>.
36. Тіньова економіка в Україні: масштаби та напрями подолання: аналіт. доп. / Т. А. Тищук, Ю. М. Харазішвілі, О. В. Іванов; за заг. ред. Я. А. Жаліла. – К.: НІСД, 2011. – 96 с.

37. Тіньова економіка в Україні: причини та шляхи подолання [Електронний ресурс] / Міжнародний центр перспективних досліджень (МЦПД). – [Київ, 2014]. – с. 7. – Режим доступу:
http://icps.com.ua/assets/uploads/files/t_novaekonom_kaukra_ni.pdf
38. Фільштейн Л. М. Фінансово-економічні проблеми тіньової економіки в Україні та шляхи її легалізації/ Л. М. Фільштейн// Вісник Кіровоградського національного технічного університету. – Кіровоград: 2012. – С. 1-3.
39. Шапуров О. О. Економічні аспекти тіньової економіки / О. О. Шапуров // Економіка та держава, №10, 2010. – С.27-28.
40. Шматковська Т. О. Тіньова економіка: дефініція, структура, причини виникнення та шляхи мінімізації / Т. О. Шматковська, І. В. Тверда // Вісник Запорізького національного університету: збірник наукових праць. Економічні науки. – Запоріжжя: Запорізький національний університет, 2014. – С. 177 – 185.
41. Schneider Friedrich . Size and Development of the Shadow Economy of 31 European and 5 other OECD Countries from 2003 to 2015: Different Developments[Електронний ресурс]/ Friedrich Schneider. – 2015. - Режим доступу:
<http://www.econ.jku.at/members/Schneider/files/publications/2015/ShadEcEurope31.pdf>.